

# Contemporary Arabic-Islamic culture in Europe

In many European countries Muslims have lived for generations, in others Muslim immigration is a relatively new phenomenon. In the European public debate the issues related to the integration problems of Muslim immigrants as well as disputes over incompatibility between Islamic and European values are repeatedly raised. In reality, however, Muslims have become a permanent element of the European religious landscape.

Muslim presence is reflected in the development of Islamic and ethnic culture. It is important and interesting to ask what is the exact nature of the artistic works, what are the underlying needs that prompt its creation, and if the complex character of Muslim minority in Europe is reflected in the artistic pursuits. Answering these questions will contribute to the understanding of the establishment of new cultural identity of European Muslims.

*Key words: Muslim minority, minority culture and identity, Islam in Europe*

## Współczesna kultura arabsko-muzułmańska w Europie – wybrane aspekty

W wielu krajach Europy muzułmanie żyją od pokoleń, w innych emigracja muzułmańska to stosunkowo nowe zjawisko. W europejskiej debacie publicznej wciąż podejmuje się zagadnienia integracji i problem nieprzystawalności wartości muzułmańskich i europejskich. Jednak muzułmanie stali się już integralną częścią religijnego pejzażu Europy, a ich twórczość artystyczna wpisała się na stałe w kulturę europejską.

Szczególnie ważne w tym kontekście jest ustalenie czy i na ile działalność artystyczna odzwierciedla złożony charakter mniejszości muzułmańskich w Europie, jakim potrzebom twórców i odbiorców odpowiada. Odpowiedzi na te pytania pozwolą nakreślić obraz powstającej, nowej tożsamości kulturowej europejskich muzułmanów.

*Słowa kluczowe: mniejszość muzułmańska, kultura i tożsamość mniejszości, islam w Europie*

Marta Widy-Behiesse

Zakład Islamu Europejskiego, Wydział Orientalistyczny

Uniwersytet Warszawski

## Współczesna kultura arabsko-muzułmańska w Europie – wybrane aspekty

### Muzułmanie w Europie

Temat islamu w Europie z każdym dniem nabiera coraz większego rozgłosu i jest obecny w debacie publicznej nad współczesnym społeczeństwem europejskim. Dzieje się tak dlatego, że muzułmanie są rosnącą grupą wyznaniową, a ich liczbę szacuje się obecnie na blisko 50 milionów (Nielsen *et al.* 2009: s. 4). Warto zwrócić uwagę, że nie mówimy tu tylko o Unii Europejskiej i przybyłych w ubiegłym wieku imigrantach, ale także o ludności autochtonicznej – na Bałkanach, w Rosji czy np. Tatarach, którzy osiedlili się w Rzeczypospolitej w XIV w. Mimo że muzułmanie żyli w Europie już w VIII w., tworząc niezależną *al-Andalus*, nie przywykło się traktować islamu jako religii europejskiej, a i muzułmanie w powszechnej opinii traktowani są tu jak obcy. Trudno powiedzieć ile czasu minie, zanim Europa zaakceptuje swą wieloreligijność i wielokulturowość. Niezależnie jednak od tego, muzułmanie żyją w Europie i stają się grupą coraz bardziej widoczną. Pod koniec lat 80. XX w. widoczność ta wiązała się z dość spektakularnymi i kojarzonymi z inkwizycją, brutalnymi wystąpieniami przeciw Salmanowi Rushdie<sup>1</sup>. Muzułmanie, podburzeni fatwą ajatollaha Chomejniego, wyszli na ulice europejskich miast, by palić egzemplarze *Szatańskich wersetów*. W tym samym czasie we Francji rozpoczęła się dyskusja wokół chusty muzułmańskiej. Na

---

<sup>1</sup> Salman Rushdie – brytyjski pisarz indyjskiego pochodzenia. W swej prozie i eseistyce podejmuje tematykę relacji Wschodu z Zachodem, tradycji i obyczajów subkontynentu indyjskiego. Książka *Szatańskie werset*y wzbudziła wiele kontrowersji i wywołała burzliwy sprzeciw wielu muzułmanów. Ajatollah Chomejni uznał publikację za obrażę islamu i wydał fatwę skazującą autora na śmierć.

skutek podobnych wydarzeń społeczności kolejnych państw zaczęły postrzegać islam i muzułmanów na Zachodzie jako zagrożenie. Po zamachach z 11 września 2001 r. obawy przed muzułmanami stały się wciąż powracającym elementem debaty publicznej w Europie. Szybki przepływ informacji sprawia, że wiadomości o zamachach, porwanach i demonstracjach wytworzyły rodzaj psychozy antymuzułmańskiej. W tej atmosferze słynna teoria Samuela Huntingtona o zderzeniu cywilizacji nabrała prawdopodobieństwa. Muzułmanie, ze swojej strony, nie zrobili wiele, by zatrzymać ten proces. W konsekwencji na Zachodzie szerzy się islamofobia. Problemy społeczne, z jakimi boryka się mniejszość muzułmańska w większości krajów europejskich, zwykło się wiązać z ich przynależnością religijną i etniczną, często zapominając o tym, że na imigrację do Europy w większości decydowali się niewykształceni i ubodzy mieszkańcy krajów muzułmańskich. Najczęściej przybywali oni na zaproszenie państw przyjmujących, a ich obecność w Europie jest w dużej mierze związana z przeszłością kolonialną państw, w których żyją.

Z przedstawionej sytuacji wynika, że obecność muzułmańską w Europie postrzega się przede wszystkim w kategoriach problemów społecznych, zagrożenia bezpieczeństwa europejskich społeczeństw i kłopotów z integracją. Jeśli jednak spojrzymy szerzej na to zagadnienie, to uświadomimy sobie, że muzułmanie w Europie tworzą kulturę nowej jakości. Wnoszą elementy etniczne i religijne, zwiększając w ten sposób bogactwo i różnorodność kultury europejskiej.

Artyści muzułmańscy są obecni niemal we wszystkich dziedzinach sztuki i kultury – od literatury i kinematografii, po zupełnie nowoczesne instalacje i prezentacje oraz kulturę popularną – komiksy, gry komputerowe czy muzykę. Warto zastanowić się, jakie miejsce w ich twórczości zajmuje islam, czy twórcy odwołują się do swojej złożonej tożsamości, wynikającej z imigranckiej historii rodziny. Istotną kwestią wydaje się rozważenie, czy wielokulturowość wpływa na ich sztukę, a jeśli tak, to w jaki sposób. Zbadania wymaga też teza, że twórcy – europejscy muzułmanie – zabierają głos w sprawie reform w łonie religii i czy dążą ku kompatybilności islamu i wartości zachodnich.

## Różnorodność

Zanim przejdziemy do analizy twórczości konkretnych postaci świata kultury, należy jeszcze podkreślić, że podobnie jak świat islamu nie jest monolitem, tak i europej-

ska mniejszość muzulmańska stanowi zróżnicowaną pod wieloma względami grupę. Skupmy się na początek na muzulmanach z Europy Zachodniej. Największa wspólnota muzulmańska w Unii Europejskiej zamieszkuje Francję (Widy 2005: s. 20), tutejsi muzulmanie pochodzą w przeważającej większości z dawnych kolonii, przede wszystkim krajów Maghrebu, a najwięcej jest wśród nich Algierczyków. Kolejne grupy to przybysze z Afryki Subsaharyjskiej i Turcy. Oprócz kraju pochodzenia różni ich religijność, przywiązanie do tradycji i struktur zaangażowanych w organizację kultu. Dodatkowym aspektem są różnice pokoleniowe i wynikający z nich różny stosunek do religii, kraju przyjmującego, kraju pochodzenia, relacji społecznych. Podobnie można zobrazować różnorodność społeczności muzulmańskich w innych krajach Zachodu.

Szczególnie ważne wydaje się podkreślenie, że równolegle rozwija się twórczość o charakterze religijnym, inspirowana islamem i odnosząca się do religii oraz kultura inspirowana tradycjami krajów pochodzenia, którą możemy określić mianem etnicznej. Obok tych dwóch kategorii możemy scharakteryzować sztukę inspirowaną wartościami i symbolami religijno-etnicznymi, która jest jednocześnie głosem w dyskusji nad problemami społecznymi. Wyróżnić też można działalność artystyczną twórców pochodzenia arabskiego czy wyznania muzulmańskiego, którzy nie odnoszą się do religii czy etniczności, a wspomniemy o nich dlatego, że reprezentują społeczność arabsko-muzulmańską i dają przykład wartościowego udziału przedstawicieli omawianej społeczności w europejskiej przestrzeni publicznej.

Aby przedstawić poruszany temat sięgniemy po literaturę, muzykę, kinematografię i inne formy ekspresji artystycznej, ukazując, że działalność kulturowa europejskich muzulmanów jest różnorodna, ale skupia się na kilku istotnych wątkach. Obrazuje wielokulturową tożsamość i związane z nią rozterki, a przede wszystkim wzbogaca o orientalne elementy rodzimą kulturę europejską. Te cechy orientalne nie mają jednak wiele wspólnego z modnym w przeszłości orientalizmem. Współcześnie orient w kulturze europejskiej jest autentyczny, spontaniczny, wręcz chciałoby się rzec prawdziwy, nie zaś wystudiowany i wyobrażony.

## Literatura

Bodźcem do podjęcia działalności o charakterze kulturowym i ciekawym elementem twórczości są realia imigranckie. Opisuje je nowy gatunek prozy francuskiej zwany literaturą *Beurów*. *Beur* to przekształcone zgodnie z żargonem przedmieść

francuskich słowo „Arab”. Powstanie nowego trendu w literaturze francuskiej czerpie z wydarzenia, które do historii przeszło jako „marsz Beurów”. Na początku lat 80. XX w. przez Francję przetoczyła się fala aktów o charakterze rasistowskim, wymierzonych w przedstawicieli imigracji z krajów Maghrebu. W wyniku zamieszek na przedmieściach Lyonu ranny został młody Maghrebczyk i to wydarzenie stało się bezpośrednim powodem, dla którego 15 kwietnia 1983 r. z Marsylii wyruszył 32 osobowy marsz na rzecz równości i przeciw rasizmowi. Gdy pochód dotarł do Lyonu uczestniczyło w nim już 1000 osób. W trakcie trwania marszu zamordowano młodego Habiba Grimziego – algierskiego turystę. Zabójcy torturowali i w końcu wyrzucili Algierczyka z jadącego pociągu na oczach wielu świadków, jednak żaden nie zareagował. Zbrodnia przyczyniła się do zwiększenia liczby uczestników marszu. Gdy pochód dotarł do Paryża 3 grudnia liczył około 60 tysięcy uczestników. Mimo że praktycznie niczego nie udało się manifestantom osiągnąć, zwrócili uwagę opinii publicznej na poważny problem rasizmu i dyskryminacji. Po marszu młodzi Francuzi arabskiego pochodzenia zaczęli zakładać stowarzyszenia i organizować się, a trudne położenie stało się dla nich inspiracją i uczynili z niego temat różnorodnej twórczości artystycznej.

Ciekawym jej elementem jest literatura, która rozwija się do dzisiaj. Pierwszą publikacją z tego młodego „mikrogatunku” – jak literaturę *Beurów* nazywa jej badacz Jamal Zemrani (Zemrani 2005: s. 79) – była powieść Mahdiego Charefa *Le thé au harem d'Archimad*, wydana w 1983 r. Stylowi autora brakuje elegancji, nie sili się też na zbędną górnolotność, pisze otwarcie o swojej kryminalnej przeszłości, używając przy tym żargonu z przedmieść. Opisuje rzeczywistość młodzieży w osiedlach, na przedmieściach wielkich miast, gdzie w czynszowych blokowiskach (fr. *HLM*) są powszechne: przemoc, narkotyki, bezrobocie i ubóstwo. Jak w rzeczywistości, tak i w literaturze, mieszają się języki i nacje, ale problemy dla wszystkich są te same – trudności finansowe, przeludnione mieszkania, brak perspektyw, wszechobecny marazm, bezrobocie i nieustanne wątpliwości dotyczące własnej tożsamości. Ta tematyka i styl są charakterystyczne dla całej literatury gatunku zainspirowanego publikacją Mahdiego Cherifa.

Kolejno opublikowano powieści: *Wesele szaleńców (La noche des fous)* autorstwa Mohanda Mounsiego w 1990 r. i *Życ w rajku: z oazy do slumsów (Vivre au paradis: d'une oasis à un bidonville)* Brachima Benaichy z 1992 r. Kettane Naceur, animator wywodzący się z ruchu *Beurów*, w powieści *Uśmiech Brahima (Le sourire de Brahim)* z 1985 r. szeroko opisywał Algierię i jej złożone relacje z Francją, a powieść Leili Sebbar *J. H. Szuka bratniej duszy (J.H. cherche âme Soeur)* z 1987 r. dotyczyła doj-

rzewania w środowisku imigracyjnym i przedstawiała trudności, z jakimi borykają się kolejne pokolenia Francuzów pochodzących z Maghrebu.

Zapoczątkowany w 1983 r. styl, który opiera się na kwestionowaniu istnienia granic, barier w twórczości literackiej, nadal jest modny. W 2007 r. nakładem wydawnictwa Seuil ukazała się książka Chakiba Lahssainiego *Piszę do Ciebie Mantes (Je t'ecris de Mantes ma jolie)*, która opowiada historię Daouda, zwykłego chłopaka z przedmieścia. Cytat z powieści może ilustrować, co przekazuje cały gatunek: „nie jesteśmy liczbami, statystykami ani kategoriami społecznymi, nie pochodzimy z imigracji, po prostu żyjemy i to wszystko. Jesteśmy tu, wsiąkamy w to samo społeczeństwo co wy, a czasem to ono wsiąka w nas, sprawia, że się rozmywamy, łamie nas, a już byliśmy trochę rozczłonkowani. Chciałoby się czasem, żeby nam trochę poprawiło samopoczucie. Czekać żyjemy. Fajnie jest żyć...” (Lahssaini 2007: s.126).

Opisana literatura *Beurów* to tylko wycinek działalności literackiej muzułmanów europejskich. Przedstawiciele arabsko-muzułmańskiej mniejszości tworzą też literaturę o charakterze religijnym i społecznym.

Wielu pisarzy pochodzących z kręgu cywilizacji muzułmańskiej mieszka i tworzy w Europie, a ich prace cieszą się wielką popularnością. Za przykład niech posłużą Assia Djebar i chętnie tłumaczony na język polski, Yasmina Khadra. Nie będziemy tu omawiać ich twórczości, gdyż zwykle się ją klasyfikować jako kontynuację gatunków rozwijających się w krajach pochodzenia. Dyskusja na ten temat nie ominęła też opisanej literatury *Beurów*, gdyż niektórzy badacze uznają ją za kontynuację francuskojęzycznej literatury Maghrebu. Trudno jednak nie przyznać racji, wspomnianemu już, badaczowi literatury *Beurów*, który pisze, że pisarze-*Beurowie* są obywatelami europejskimi, pochodzącymi z Maghrebu. W takim razie powieść jest z jednej strony dziełem obcego, który wypowiada się jako reprezentant kultury europejskiej, np. francuskiej, bo pod jej wpływem się kształtował, z drugiej zaś, biorąc pod uwagę pochodzenie i jego ewentualny wpływ na rozwój osobowości twórczej, pod pewnymi względami, może być uznawany za Maghrebczyka. Ta charakterystyka jasno dowodzi, że literatura *Beurów* odróżnia się od literatury maghrebskiej. Kolejnym dowodem na słuszność tezy Zemraniego jest fakt, że twórczość maghrebska jest znanym i trwałym elementem światowej sceny literackiej, posiadającym pewne cechy charakterystyczne, a co ważniejsze, identyfikuje się z nią wielu uznanych na świecie twórców, których można z powodzeniem nazwać „klasykami”. Natomiast literatura *Beurów* jeszcze nie ma utrwalonej pozycji, wciąż poszukuje prawa do istnienia, mogąc poszczycić się dynamicznie wzrastającą, ale nadal niewielką liczbą autorów i tytułów, nie wspominając nawet o ramach czasowych wyznaczających jej istnienie.

W innych krajach Europy Zachodniej również rozwijała się twórczość muzułmanów. W Holandii sukcesy odnosił pisarz i dziennikarz pochodzenia marokańskiego Abdelkader Benali. Jego powieści przetłumaczono na wiele języków. Autor ten wcześniej debiutował, w wieku 21 lat otrzymał nagrodę Geertjan Lubberhuizen Prize za powieść: *Wesele nad morzem*, a w 2003 r. Libris Literature Prize za długo oczekiwaną drugą powieść. Po jej publikacji krytycy literaccy uznali go za najważniejszego pisarza młodego pokolenia reprezentującego imigrantów. W opublikowanej w 2009 r. powieści zatytułowanej *Głos mojej matki* powraca do tematu poruszanego w pierwszej powieści: dwukulturowości dzieci imigrantów.

Najad El-Hahmi też porusza kwestię trudnej adaptacji młodego pokolenia imigrantów w Europie Zachodniej, której sama miała okazję doświadczyć, gdy przyjechała do Hiszpanii w wieku 8 lat. W powieści *Ostatni Patriarcha (L'últim patriarcha)* opisuje rozdarcie między tradycją a wartościami społeczeństwa przyjmującego. Pochodząca z Maroka autorka otrzymała prestiżową nagrodę Prix Ramon Llull za tę, napisaną w języku katalońskim, powieść.

Wskazana tu twórczość za oś konstrukcyjną obiera kwestie życia w warunkach dwukulturowości, a pisarze najczęściej utożsamiają się z bohaterami.

## Komiksy

Coraz popularniejszą formą przekazu dla muzułmanów staje się komiks. Opowieści komiksowe powstają zarówno w krajach muzułmańskich, jak i wśród zachodnich muzułmanów. Znana szerokiemu gronu odbiorców Marjane Satrapi i jej *Persepolis* to tylko jeden z przykładów nowego trendu. W 2006 r. Kuwejczyk Naif al-Mutawa stworzył serię komiksów pod tytułem „99” – nazwa odnosi się do 99 imion, a zarazem atrybutów Allaha. Każdy z grupy nastoletnich bohaterów posiada moc jednego z 99 imion bożych, użycie mocy ma służyć zwalczaniu zła. Wśród bohaterów znajdują się: obdarzony nadludzką siłą Jabbar – Saudyjczyk, żyjąca w Londynie Pakistanka Hadiya i wielu innych. Komiks ukazuje się równolegle po arabsku i angielsku, a od 2009 r. także po francusku, co roku sprzedaje się około miliona egzemplarzy. Warto podkreślić, że twórca, znanego wśród muzułmanów na całym świecie komiksu muzułmańskiego, znajdował się przez 3 lata (2009–2011) na liście 500 najbardziej wpływowych wyznawców islamu ([www.the99.org](http://www.the99.org)).

W 2010 r. z okazji ramadanu wydano pierwszy powstały we Francji komiks „Muli-m’ Show”. Komiks przedstawia historie z życia codziennego francuskich muzułmanów.

Jest to rodzaj galerii charakterystycznych postaci i zdarzeń, które nie odbiegają od muźułmańskiej rzeczywistości. Komiks tryska humorem, ale nie przekracza granicy dobrego smaku i, mimo pewnej ironii, nigdy nie obraża uczuć religijnych muźułmanów (Monnot 2010). Celem twórców (Noredine Allam, Greg Blondin) jest propagowanie umiarkowanego islamu i łagodzenie humorem trudnych tematów – jak dyskryminacja, rasizm czy przestępczość.

Zjawisko to obrazuje, że muźułmanie sięgają po różne formy ekspresji, wciąż poruszając kwestie tożsamości wyznawców islamu, żyjących w Europie jako mniejszość religijna i najczęściej też etniczna.

## Fotografia

Pewne interpretacje islamu czynią z niego religię ingerującą we wszystkie aspekty życia wiernych. Prawnicy muźułmańscy różnią się w ocenie legalności muzyki, rysunku, malarstwa, rzeźby, a co się z tym wiąże fotografiki, telewizji i kinematografii. O sztukach plastycznych wspomina się w Koranie w następujących kontekstach: „On jest tym, który kształtuje was w łonach, tak jak chce” (III;6) i „On jest Bogiem! Stworzycielem, Twórcą, Kształtującym” (LIX;24). Na tej podstawie puryści opierają przekonanie o wypływającym z Koranu zakazie obrazowania rzeczywistości.

Nie wszyscy wierni zgadzają się co do zakazu, więc i muźułmanie, także konwertyci, tworzą w ramach tych dziedzin sztuki. Ich twórczość jest ciekawa, gdyż oferuje społeczeństwom zachodnim kulturę z charakterystycznym wpływem islamu, chciałoby się rzec przetworzoną przez osobowość artysty niewywodzącego się ze świata islamu, często niemającego nawet kontaktu z dziedzictwem tradycyjnym i regionalnym. Zdaje się, że taka twórczość może skuteczniej i bardziej komunikatywnie trafić w gust zachodniej publiczności, z drugiej jednak strony rzadko charakteryzuje ją oryginalność, świeżość i porywająca orientalna specyfika, ceniona w twórczości pozostałych muźułmanów. Wyjątek może stanowić fotografika, gdyż przemawia obrazem. Peter Sanders – brytyjski konwertyta – spędził wiele lat podróżując i fotografując społeczeństwa muźułmańskie. W 1971 r. udał się z pielgrzymką do Mekki i sfotografował *hadżdż*. Fakt tym bardziej godny podkreślenia, że niewielu profesjonalnych fotografów miało wtedy okazję udokumentować ten obrzęd religijny w świętych miastach islamu. Twórczość artysty opublikowano w albumach: *W cieniu drzewa* i *Wizyta u Proroka*. Warto zaznaczyć, że Peter Sanders włączył się swą działalnością artystyczną w debatę

nad integracją muzułmanów w społeczeństwie brytyjskim, przedstawiając cykl fotografii zatytułowany *Art Of Integration*. Zdjęcia wystawiano w ambasadach brytyjskich niektórych państw arabskich (Aramco 2007: s. 24).

## Muzyka

Jak już wspomniano, istnieją interpretacje, według których śpiew i muzyka winny być zabronione. Zwolennicy takiego przekonania powołują się na Świętą Księgę, a w Koranie na temat muzyki czytamy: „Wśród ludzi jest i taki, który zakupuje zabawne opowiadania, by sprowadzić z drogi Boga, nieświadomie i brać ją sobie za przedmiot szyderstwa. Dla takich będzie kara poniżająca.”(XXXI;6) oraz: „A kiedy słyszą pustą gadaninę, odwracają się od niej mówiąc: „Do nas należą nasze działania, a do was należą wasze działania. Pokój wam! My nie pragniemy ludzi nieświadomych” (XXVIII;55). Warto przy tej okazji przywołać opinię Ibn Hazma, który dowodził, że w sformułowaniu, przetłumaczonym na język polski przez Józefa Bielawskiego jako „zabawne opowiadania” nic nie wskazuje, że chodzi o śpiew (Ramadan 2004: s. 329–330).

Mimo niejednoznacznego stanowiska uczonych na temat legalności muzyki i śpiewu, sztuka ta rozwija się zarówno w świecie muzułmańskim, jak i wśród mniejszości na Zachodzie. Szczególnym gatunkiem jest *naszid*, czyli śpiew religijny, czasem wykonywany *a capella*, czasem z akompaniamentem. Tekst może być wychwalaniem Boga, może dotyczyć wydarzeń z życia Proroka Mahometa lub współczesności muzułmanów. Najpopularniejszym europejskim muzułmaninem wykonującym *naszid* jest Sami Yusuf – Brytyjczyk o azerskim pochodzeniu (Nasheed Sami Yusuf WWW). Cieszy się uznaniem zarówno wśród zachodnich muzułmanów, jak i w świecie arabskim. Jednocześnie stał się jednak symbolem komercjalizacji religii. Pojawia się coraz więcej muzułmańskich artystów, których cytując Yvonne Ridley – brytyjską konwertytę i znaną dziennikarkę – można nazwać muzułmańskimi gwiazdami sceny pop czy też *boys bandami*. Publiczność na koncertach tych muzułmańskich gwiazd stanowią przede wszystkim roztańczone muzułmańskie kobiety, ubrane zgodnie z restrykcyjnymi wymogami, jakich ich zdaniem należy przestrzegać, by być dobrą muzułmanką, czasem nawet w nikabach. To połączenie skromności i zabawy razi niektórych, bardziej konserwatywnych wiernych.

Tariq Ramadan, jeden z najbardziej wpływowych i opiniotwórczych europejskich muzułmanów zwraca uwagę, że zarówno w krajach Europy Zachodniej, jak i w Stanach Zjednoczonych „młodzi muzułmanie” tworzą załączki tego, co w przyszłości będzie można nazwać *zachodnią kulturą muzułmańską*. Najczęściej przejawia się to

w produkcjach muzycznych. Pojawiają się piosenki w stylu zachodnim, najczęściej rap, z treściami o charakterze muzułmańskim. „Możemy żałować, że tak łatwo przychodzi zapożyczenie. Poziom kreatywności młodych artystów pozostawia jeszcze wiele do życzenia, ale być może jest to pierwszy etap, konieczny do przebycia” (Ramadan 2004: s. 342). Godna uwagi i wyróżniająca się oryginalnością jest twórczość brytyjskiego konwertyty, dawniej Cata Stevensa, obecnie znanego jako Yusuf Islam. Muzyk specjalizuje się w *naszidzie*. Jego twórczość Tariq Ramadan stawia za wzór powstającej kultury muzułmańskiej. Popularny jest też kobiecy zespół z Wielkiej Brytanii *Pearls of islam* łączący elementy *naszidu* i rapu (*Pearls of islam* WWW).

Jak już wspomniano, omawiane elementy kultury mogą czerpać i odnosić się do religii, tradycji grupy etnicznej lub obu równocześnie. We Francji dużą popularnością cieszy się muzyka *rai*. Gatunek ten wywodzi się z Oranu w Algierii, a jego nazwa po arabsku oznacza opinię. Na początku XX w. *szajchowie* śpiewali podczas prywatnych uroczystości, ślubów i obrzezania. Poruszali wtedy wątki religijno-mistyczne w sentymentalnym stylu. Na początku lat trzydziestych ubiegłego wieku, gdy wraz z kolonizacją powiększała się liczebność ubogiej społeczności miejskiej, kobiety, zmuszone do pracy w kabaretach, zapożyczyły styl i uczyniły z niego środek wyrazu dla kwestii społecznych i relacjonowania trudów życia biedoty. Zmieniła się grupa społeczna i tematyka, a zatem i charakter muzyki. *Rai* stał się gatunkiem marginesu społecznego, a dla odróżnienia od *szajchów* (starców) nowi twórcy nazywali siebie *cheb*, czyli młodzi. Zrezygnowano z długiego muzycznego wstępu, a z czasem zaznaczył się też wpływ muzyki zachodniej. Do tradycyjnej oprawy muzycznej dodano nowe instrumenty, a artyści korzystają z najnowszych technologii. *Rai* stał się sposobem wyrażania sprzeciwu wobec kolonializmu, później dyktatury politycznej i obyczajowej (Al-Tae 2003: s. 5–6). By cieszyć się większą swobodą niektórzy artyści wyemigrowali do Europy – naturalnym kierunkiem była dla nich Francja. W 1986 r. w Bobigny na przedmieściach Paryża odbył się pierwszy w Europie festiwal muzyki *rai*, ale triumf gatunku przypada na 1992 r., kiedy francuskie listy przebojów podbiła piosenka Khaleda *Didi* (Widy 2005: s. 138–139). Od tego czasu *rai* zajmuje stałe miejsce na francuskiej scenie muzycznej i pojawiają się nowe połączenia gatunków jak: *rai 'n'hip hop* czy *rai 'n'b*.

Zestawienie *naszidu* i *raiu* pozwala zobrazować, jak zróżnicowane stylistycznie i światopoglądowo propozycje wnosi wspólnota arabsko-muzułmańska do kultury europejskiej. Okazuje się, że inspiracje religijne i religijni odbiorcy, z którymi kojarzy się muzułmańskie dziedzictwo, to nie jedyny wkład w kulturę Zachodu. Z drugiej strony mamy do czynienia z całkiem świeckim nurtem, charakteryzującym się buntem i sprze-

ciwem wobec dawnego porządku i zniewolenia. Obecnie, w ramach świeckiego nurtu, najczęściej porusza się kwestie złożonej tożsamości Europejczyków muzułmańskiego pochodzenia. Twórcy *raiu* poruszają problemy codzienne tej grupy, ukazując w „krzywym zwierciadle” obraz społeczeństw zachodnich – obiegowych stereotypów, ksenofobii, rasizmu. W podobny sposób ukazują mentalność rodem z kraju pochodzenia i śmieszność tego zjawiska w warunkach europejskich.

Tę samą tematykę przedstawiają w skeczach twórcy tzw. *One men show*, a wśród nich najpopularniejszy Djamel Debouzze. Jego charyzmę, celne i zabawne uwagi doceniają nie tylko muzułmanie.

## Kinematografia

Obok skeczy, Djamel Debouzze jest też docenionym aktorem. Do niedawna utożsamiano go przede wszystkim z rolą w komedii *Asterix – Misja Kleopatra*, jednak po filmie *Dni chwały* został doceniony jako aktor, który świetnie realizujący role poważne, wręcz tragiczne.

Muzułmanie w europejskim środowisku kinematograficznym znaleźli swoje miejsce. Ich popularność sprawia, że całe społeczeństwo ma okazję poznać z nieco innej perspektywy tzw. „problem imigracji arabsko-muzułmańskiej”. Kad Merad w jednym z wywiadów przyznaje np. że rozważał zmianę nazwiska, by ułatwić sobie początki kariery.

W kinematografii zdarzają się filmy poświęcone tematyce społeczności arabsko-muzułmańskiej. Jednym z pierwszych filmów z tego rodzaju był obraz zatytułowany *100% Arabica* Mahmouda Zemmouriego. Jednak najbardziej cenionym twórcą, wywodzącym się z kręgu cywilizacji muzułmańskiej, jest Fatih Akin – reżyser, scenarzysta i aktor – syn tureckich imigrantów, który podkreśla w wywiadach swą dwukulturowość i daje jej wyraz w twórczości filmowej. W polskich kinach można było zobaczyć m.in. *Głową w mur*, film, którego akcję Akin osadza w środowisku tureckiej emigracji i w Turcji, a tłem dla głównego wątku są kwestie tradycyjnych wartości, dwukulturowości bohaterów i kłopotów ze zdefiniowaniem własnej tożsamości, wynikających z pochodzenia.

Burhan Qurbani, żyjący w Niemczech reżyser, którego rodzice przyjechali do Europy z Afganistanu, zadebiutował na 60. Berlinale filmem *Wyznanie wiary*, prezentowanym na 26. Warszawskim Festiwalu Filmowym w 2010 r. Fabuła traktuje o życiu trojga młodych muzułmanów żyjących w Berlinie i o tym, jak zmienia się ich stosunek do

religii, muszą zredefiniować religijność i wiarę, dokonać przewartościowania. Qurbani mówi, że dorastając w Niemczech często miał poczucie winy przy dokonywaniu życiowych wyborów. Pojawiało się poczucie, że nie jest dobrym muzułmaninem. W filmie reżyser próbuje odpowiedzieć na pytania: czym jest islam i jak znaleźć złoty środek między wiarą a życiem we współczesnym świecie (Synovitz 2010).

Filmy tworzone przez artystów pochodzących ze świata islamu, a żyjących w Europie dotyczą tożsamości, codzienności, dylematów i rozterek, jakich doświadczają na co dzień ze względu na swą dwukulturowość. Podobne wnioski nasuwają się w przypadku analizy literatury i twórczości muzycznej. Wydaje się, że twórcy najchętniej podejmują ten temat.

Ciekawym i godnym odnotowania jest pojawienie się w Internecie serii filmów rysunkowych, których głównym bohaterem jest Abdullah X. Twórca serii, który ze względów bezpieczeństwa pozostaje anonimowy, jest brytyjskim muzułmaninem, byłym ekstremistą. Głównym celem autora było przekonanie młodych, zagubionych ludzi, że podążanie za ideologią ekstremistyczną nie jest dobrym rozwiązaniem, a uprawnionego wyrażania frustracji i wściekłości nie należy łączyć, ani tym bardziej usprawiedliwiać zasadami islamu. Twórca serii wyjaśnia, że posłużył się stylistyką i formą komiksów i gier komputerowych, by ułatwić przekaz i dostosować go do oczekiwań młodego pokolenia, podatnego na indoktrynację ekstremistyczną (Shubert A. WWW).

## Festiwale, święta i tradycje lokalne

Nieco inny charakter ma działalność o charakterze kulturalnym różnych stowarzyszeń religijnych i etnicznych, które organizują obchody świąt i festiwale kultury regionalnej.

Wspólnoty irańskie, skupione w Europie organizują obchody *Nauruz* – czyli perskiego nowego roku. Centra kulturalne przygotowują koncerty, wieczory poetyckie i spotkania w czasie Ramadanu, np. w Hiszpanii rada miejska Barcelony w 2008 r. zorganizowała festiwal Noce Ramadanu (Nielsen 2009: s. 330). W Bośni i Hercegowinie organizuje się koncerty *naszidu* i muzyki religijnej z okazji świąt muzułmańskich, np. Stowarzyszenia Selam Ikewser (Nielsen 2009: s. 59).

Niemal wszystkie wspólnoty muzułmańskie organizują spotkania w świąteczne wieczory, często z udziałem przedstawicieli władz lokalnych, a nawet i centralnych. W Norwegii „od 2007 roku Muzułmańskie Centrum Kulturalne organizuje doroczny festiwal *Eid Mela* z koncertami *naszidu*, wystawami i innymi religijnie zorientowanymi atrakcjami” (Nielsen 2009: s. 266).

Oprócz wydarzeń kulturalnych o charakterze religijnym, mniejszości starają się organizować imprezy mające na celu zachowanie tradycyjnej kultury swych grup etnicznych. Tatarzy litewscy corocznie organizują kilkudniowe festiwale piosenki i tańca (Nielsen 2009: s. 210). Fundacja Regionalne Centrum Kultury Tatarów Polskich Asman organizuje Festiwal Kultury i Tradycji Tatarów, w programie znajdują się występy artystyczne, modlitwa i wspólne gotowanie tradycyjnych potraw (Festiwal Kultury 2010) oraz *Sabantuj*, czyli tatarskie święto pługa, które odbywa się po zakończeniu wiosennych prac polowych. Obchody mają ponad 1000-letnią tradycję, a „pierwsze wspomnienie o nim znaleziono w pracach słynnego perskiego dyplomaty Abdula ibn Fałdach w roku 921” (Muzułmański Związek Religijny w RP 2014). Po wieloletniej przerwie obchody święta wznowiono w Kruszyńskach w 2007 r., a program zawierał: „warsztaty kuchni tatarskiej, rękodzieła ludowego, tańca i pieśni tatarskiej, pokazy jazdy konnej, strzelania z łuku” (Polskie Radio Białystok 2010).

Zjawiska opisane w ostatniej części należy rozpatrywać w innej kategorii, mają one przede wszystkim na celu jednoczyć, skupiać całą regionalną wspólnotę i ten cel jest znacznie ważniejszy od walorów artystycznych podejmowanych działań.

## Zakończenie

W Europie i Ameryce Północnej powstaje nowa, zachodnia kultura muzułmańska, odpowiadająca gustom i potrzebom kulturalnym wspólnoty muzułmańskiej żyjącej na Zachodzie. Oczekiwania dotyczące powstającej kultury zmieniają się w zależności od warunków i wzorców kulturowych otoczenia, dlatego też potrzeby kulturowe europejskich muzułmanów zmieniły się i różnią się od tych w krajach pochodzenia. Zachodnim muzułmanom nie da się po prostu zakazać korzystania z dóbr kulturalnych, jak chcieliby to uczynić niektórzy imamowie. Kontakt z otoczeniem sprawia, że muzułmanie mają nieograniczony dostęp do elementów kultury zachodniej, zatem próby jej oceniania są skazane na niepowodzenie. Liderzy europejskich muzułmanów sugerują raczej znalezienie takich form wyrazu artystycznego, które, pozostając w zgodzie z zasadami islamu, będą dostosowane do współczesnego kontekstu i gustu muzułmanów, kształtujących się w zetknięciu z kulturą Zachodu. Dla wiernych żyjących w Europie literatura, teatr, kino, muzyka i malarstwo stanowią formy przekazu, których można użyć dla wyrażenia swej wielokulturowości.

Wspomniany już Tariq Ramadan uważa, że twórczość muzułmańska może stać się alternatywą, ale i elementem kultury zachodniej i przekonuje, że należy wspierać pojawiające się inicjatywy rozwoju zachodniej kultury muzułmańskiej, ostrzega jednocześnie przed pułapką bezrefleksyjnego akceptowania wszystkiego, czego autorem będzie muzułmanin i mechanicznego odrzucania tego, co niemuzułmańskie (Ramadan 2004: s. 356).

Sami twórcy zazwyczaj unikają bezrefleksyjnego kopiowania kultury krajów pochodzenia, a logiczną konsekwencją heterogeniczności europejskiej wspólnoty muzułmańskiej jest różnorodność kultury, jaką tworzą jej przedstawiciele. Można zaryzykować uogólnienie, że kultura muzułmańska na Zachodzie poszukuje swojego miejsca i stylu. W tym sensie sztuka przypomina swoich twórców, którzy ciągle szukają legitymizacji dla swojej obecności i pełnej integracji w społeczeństwach Zachodu. Europejska kultura muzułmańska stanowi formę wyrazu dla niepokoju i wątpliwości oraz kryzysu tożsamości tej grupy społecznej.

Konwertyci prezentują w swej twórczości fascynację różnymi aspektami nowego dziedzictwa religijnego, ale i kulturalnego, które nabywają wraz z konwersją. Nieco inaczej kształtuje się aktywność kulturalna autochtonicznych muzułmanów – wiąże się z podtrzymaniem i ugruntowaniem tożsamości religijnej lub etnicznej, nadaniem ciągłości historycznej istnieniu swojej grupy i ugruntowaniu (mimo pełnej integracji) swej odmienności i specyfiki.

Reasumując, możemy stwierdzić, że analiza kilku elementów kultury arabsko-muzułmańskiej rozwijającej się w Europie, wskazuje na stałą i trwałą obecność islamu i muzułmanów w krajobrazie wyznaniowym Europy. Muzułmanie używają wszelkich dostępnych i popularnych wśród zachodnich kodów kultury jej środków wyrazu i zarówno ich dziedzictwo religijne, jak i etniczno-kulturowe stanowią wartościowe wzbogacenie i urozmaicenie tradycyjnej kultury Starego Kontynentu. W tym sensie możemy przekonywać o bogactwie różnorodności, jakie Zachód zawdzięcza ich obecności.

Muzułmanie uczestniczą tym samym w tym, co wybitny reporter i pisarz Ryszard Kapuściński obrazowo nazywał „koleżem kultur”. Jednocześnie był przekonany, że „uniformizacja kulturowa, owszem dokonuje się, ale jest to tylko wierzchnia warstwa rzeczywistości. Gdy sięgniemy głębiej, przekonamy się o niebywalej trwałości wzorców kulturowych, przenoszonych wraz z ludźmi migrującymi w różne strony świata” (Zenderowski *et al.* 2010: 123).

**Bibliografia:**

- ARAMCO (2007), *The art of integration*, „Saudi Aramco World”.
- LAHSSAINI Chakib (2007), *Je t'ecris de Mantes ma jolie*, Paris.
- MONNOT Christophe (2010), *France: l'humour musulman en bande dessinée – à propos de Muslim'show: le mois sacré du ramadan*, « Religioscope », [http://religion.info/french/articles/article\\_494.shtml#.U69Oy5R\\_u-g](http://religion.info/french/articles/article_494.shtml#.U69Oy5R_u-g) (15.11.2011).
- NIELSEN Jørgen S. (2009, red.), *Yearbook of Muslims in Europe*, Leiden.
- RAMADAN Tariq (2004), *Etre musulman européen*, Lyon.
- SHUBERT Atika, DAVEY-ATTLE Florence (2014), 'Abdullah X: Former extremist's cartoon aims to stop young Muslims joining ISIS', [http://edition.cnn.com/2014/10/07/world/abdullah-x-cartoon/index.html?iid=article\\_sidebar](http://edition.cnn.com/2014/10/07/world/abdullah-x-cartoon/index.html?iid=article_sidebar) (16.10.2014).
- SYNOVITZ Ron (2010), *Berlinale Films Explore Islam And West*, [http://www.rferl.org/content/Berlinale\\_Films\\_Explore\\_Islam\\_And\\_West\\_Other\\_Tales\\_of\\_Struggle/1962026.html](http://www.rferl.org/content/Berlinale_Films_Explore_Islam_And_West_Other_Tales_of_Struggle/1962026.html) (09.10.2010).
- TAAE –al Nasser (2003), *Runnig with the Rebels: Politics, Identity, and Sexual Narrative in Algerian Rai*, “Echo”, nr 5/1, [http://www.echo.ucla.edu/Volume5-Issue1/al\\_taae/altaee.pdf](http://www.echo.ucla.edu/Volume5-Issue1/al_taae/altaee.pdf) (21.09.2010).
- WIDY Marta (2005), *Życie codzienne w muzułmańskim Paryżu*, Warszawa.
- ZEMRANI Jamal (2005), *Le Roman beur est-il un tout-venant de la littérature maghrébine?*, „Algerie, Literature, Action”, nr. 93–94.
- ZENDEROWSKI Radosław, CEBUL Krzysztof, KRYCKI Mateusz (2010), *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, Warszawa.
- TVP (2010), *Festiwal kultury i tradycji Tatarów*, <http://www.tvp.pl/bialystok/aktualnosci/kultura/festiwal-kultury-i-tradycji-tatarow/2332123> (25.06.2014).
- Muzułmański Związek Religijny w RP (2014), Sabantuj IV edycja <http://www.mzr.pl/pl/news.php?id=67&idx=307> (15.10.2014).
- POLSKIE RADIO BIAŁYSTOK (2010), *Kruszyniany: tatarskie Sabantuj*, <http://www.bialystokonline.pl/kruszyniany-tatarskie-sabantuj,artykul,51491.html> (15.10.2010).
- NASHEED SAMI YUSUF (WWW), [http://www.muslimhiphop.com/Nasheed/Sami\\_Yusuf](http://www.muslimhiphop.com/Nasheed/Sami_Yusuf) (01.10.2014).
- PEARLS OF ISLAM (WWW), [www.muslimrap.net](http://www.muslimrap.net) (01.10.2014).